

ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО ВИКОНАВСТВА

Зоряна Валіхновська

ДЯК І ДЯКОУЧИТЕЛЬ У СИСТЕМІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

Дяки протягом останніх століть були основними освітніми провідниками. Вони навчали молодь читати, писати, співати, були зв'язуючою ланкою між духовенством і народом. В Україні дяки були переважно вихідцями з простого люду.

Ключові слова: дяк, спів, вчитель, церква, стародавня музика, культура, свящослужитель, Й.С.Бах.

У музичному вихованні українського народу впродовж останніх століть наймасовішою освітньою ланкою були дяки, або, як їх ще називали в Галичині, дякоучителі. Та незважаючи на загальне усвідомлення цього процесу й багату джерельну базу, поки що немає відповідних сучасних досліджень з цієї проблематики. І насамперед потребує осмислення соціальний стан і статус дяків в Україні, зокрема в Галичині австрійської доби.

Про дяків і дякоучителів частково писали і навели багато цікавих фактів Порфирій Бажанський [4], Дикий-Дичинський [10], Мирон Федорів [25], Павло Жолтовський [11] та ін. У власне термінологічному аспекті це питання розглядали Олекса Горбач [5], Мирослав Дециця [6], Олена Пуряєва [22], фіксують тлумачні словники. Однак ця проблема потребує глибшого вивчення – як у теоретичному, так і в історичному аспектах, зокрема на матеріалі галицької музичної освіти.

Поняття «дяк» в українській, староукраїнській та церковнослов'янській мовах має широке семантичне поле і різні форми написання: дякъ, дьякъ, дякъ, дяк, дякон та ін. Це слово походить від грецького *διακον* – *diakon*, *diakonw* – на означення *слуги*, тобто прислужника священика під час богослужінь. Мабуть, це пряма аналогія старозавітного *«левіт»*, *«левітам»*, тобто особлива каста служителів культу. У «Словнику староукраїнської мови XIV-XV ст.» ця лексема має 87 тлумачень, але переважно вона пояснюється як «переписувач, діловод у князівській або королівській канцелярії» [27]. Це не повинно нас особливо здивувати, оскільки, по-перше, писарями і діловодами у давніх канцеляріях були переважно ті самі особи, що брали участь у церковних богослужбах, тобто дяки; а по-друге, цей словник укладений майже виключно на підставі грамот та актових документів, а власне церковні книги свідомо укладачами не використовувалися.

ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО ВИКОНАВСТВА

Соціальна верства дяків і дияконів сформувалася в Русі-Україні в період запровадження християнства – наприкінці X ст., хоча спорадично вони, мабуть, з'явилися в окремих християнських общинах й раніше. «Дяки плекали церковне пініє з церковними обрядами, – писав П.Бажанський –, поважані самими руськими князями; стикалися все з народом, учили его, загірвали до релігійного християнського життя – толковали народови стихи псалтири, оповідали зміст синаксарів, житіє Святих християнських, радили в житейських пригодах, були другами народа, за се їх нарід все поважав, служав і любив» [4, 105]. Дяки протягом століть були основними освітніми провідниками, навчаючи християнську молодь читати, писати і співати, про що, як справедливо зазначає П.Бажанський, свідчить їх популярне паралельне найменування *дидаскали* (іноді у скороченій формі – *даскали*), тобто з грецької – *вчитель*, або з латинської – *бакалаври*. В Галичині у XIX ст. виникла похідна синкретична форма на означення власне дяківської діяльності та вчительської – *дяко-учитель*. Сам цей термін відомий лексикографам ще в XVI ст. [4, 105]. Така освітня форма проіснувала в Русі-Україні тисячу літ, про що з гордістю писав П. Бажанський [4, 105].

Дяки належали до нижчого чину служителів церкви, до якого входили також *церковні співці* (гр. *protos yaltos*), *протопсалти* та *регенти* чи *ресенти*, як їх ще називали в Галичині. Всі вони належали до церковного кліру і потребували спеціального висвячення. До нашого часу збереглися спеціальні «чиновники», в яких йшлося про обряд поставлення на дяка – наприклад, у Службнику XVI ст. «Чин бываемый на поставление четьца и півца» [6, 280-282]. Давніше було чітке розмежування на читців, піддячих і дяків [19]. У XIX ст. ці посади займали вже світські особи, а висвячують на нижчі чини лише тих, які пізніше висвячувалися на священників.

Дяки в Україні творили особливий стан, який, з одного боку, був тісно пов'язаний з церквою та її богослужбами, а з іншого, вони були найміцнішою та найширшою зв'язуючою ланкою між духовенством і народом, між церквою і людським загалом. З народом їх еднав однаковий спосіб життя, соціальне походження, загальна ментальність. Плекання церковного співу, постійна участь у церковних службах, переписування та оздоблення церковних книг і збірників духовних пісень, списування легенд, молитов, пропагування між народом популярного в Галичині у XIX ст. «Листа Божого», малювання ікон та участь у проектуванні та будівництві церков – всьому цьому українські громади завдячували дякам.

Але й були певні відмінності, які полягали в глибшій релігійності, освіченості та грамотності. Дякам доручали важливі громадські, політичні та державні справи [17]. Тож в Україні протягом останніх століть дяківський стан був наймасовішим грамотним і освіченим прошарком, а в Галичині, Буковині і Закарпатті залишався таким до початку XX ст. Зрештою, так було і в інших християнських народів Європи та Близького Сходу. У Західній Європі, зокрема у Німеччині, такий самий статус мали кантори (останнім з великих канторів був Й.С.Бах, рід якого упродовж дев'яти поколінь був тісно пов'язаний з канторською діяльністю). У єврейських общинах кантори проіснували до початку Першої світової війни.

Упродовж декількох століть наймасовішою професією серед дяків було вчительство. Так, у Львівській братській школі дітей переважно навчали дяки – як загальної грамоти, так і церковного співу та теорії музики. У 1645 р. в цьому навчальному закладі згадується дяк Лазар, який «в училищі нашом през скилка літ учил та співав у церкві» [2, 546]; а в 1651 р. дітей навчав дяк Матфей, якому братство за вчительську працю подарувало Трефолой [2, 412; 551-552]. Діяльність дяків-вчителів Львівської братської школи регламентував спеціально укладений «Порядок школьний» [1].

В Україні дяки були переважно вихідцями з простого люду. Постійне перебування у храмі Божому, систематичне перечитування і переспівування Святого Письма, літургійних, а то й богословських книг формувало їх релігійну ментальність, творило глибоке релігійно-освітнє підґрунтя і тим самим вивищувало його в очах громади, парафії. Дяки відрізнялися від звичайних людей одягом, і то не лише під час служб у церкві. Типаж галицького дяка, зокрема свого батька, докладно описав П.Бажанський [3, 22-24].

На полях багатьох церковних книг – рукописних і друкованих – найчастіше згадуються саме імена дяків, які і вносили ці записи. Ці записи відтворюють світоглядні уявлення дяків, їхнє щоден-

не життя, турботи і побут, вірування і роздуми [21]. Нерідко дяки були єдиними на селі, хто знав азбуку та вмів читати і писати. Траплялися випадки, що дяки навчали дітей молодих священиків читати і писати. Дяки носили спеціальний одяг і мали особливий зовнішній вигляд, добре відомий з художньої літератури, малюнків і гумористичних віршів та оповідей. До того ж дяки нерідко були й малярами й у XVI–XVIII ст. часто виконували церковно-малярські роботи.

Звичайно, було й не мало винятків, коли дяки занедбували свої обов'язки, приячили та вели далекий від благочестивого спосіб життя. Народ це засуджував, але найчастіше у дотепних гумористичних формах – наприклад, у народній пісенності, бурлескній літературі і травестіях, у письменників-романтиків. Образ такого дяка яскраво змалював Павло Жолтовський [11, 105].

Галицькі дяки мали деякі місцеві риси – як в одязі, так і в зовнішньому вигляді. Дяки носили довгу, нижче колін чемеру, подібну до реверенди священиків, яка тісно прилягала до тіла і мала комірць-стійку, вона заціпалася зверху до низу гудзиками з нашитими петлями та мала кишені. Кольори тканини були темні, переважно темно-сині. Підперізували чемеру жовто-зеленим або жовтим паском з тонкої вовни, що мав на кінцях тороки. Взимку дяки носили довгі кожухи. Наприклад, батько Порфирія Бажанського Іван носив довгого червоного кожуха, що сягав до краю чемери. На шії у нього була червона хустка, а під чемерою – гранатова камізелька. Також він носив темні штани, які заправляв у халяви чобіт. Чоботи були добре припасовані з твердими до колін халявами. Волосся носив довге, яке розвіювалося ззаду по плечах. Бороду і вуса переважно голив, а на голові носив круглого капелюха з широкими крисами.

Треба зауважити, що дяки мешкали переважно у громадській або церковній дяківці чи малій шкільці поблизу церкви, з невеличким городом, а часом і полем (грунтом). Дяківка мала кімнатку для навчання, сіни та комору. Тут мешкали дяки, які піднаймалися на вільне місце – переважно у близькій від рідної місцевості, де проживала його родина. Але деякі дяки були значно маєтнішими і дякували у рідному селі по декілька десятків років. Вони мали власні хати, двори, стодоли, коні, корови, птицю і навіть наймитів.

У XIX ст. в Галичині залишилося ще багато давніх звичаїв і форм дяківської діяльності та їхнього співу. Так, побутував звичай, коли на храмові празники до села чи містечка сходилися і з'їжджалися дяки з навколишніх місцевостей і спільно служили та співали утрєне богослужіння, причому, напрочуд точно й однотайно. Співали також багатоголосо – на 3-4 голоси, а то й 7-8 – «не сьогоднішнє новомодне, котре звуть хоральним, но стародавнє, староруське, зване ієрусалимським – не в смислі походження з Ієрусалима, но так красне мов при св. гробі в Ієрусалимі співане, мов би пініє Ангелів і Святих в небі» [3, 105]. Після празничного богослужіння кожний господар намагався запросити їх до себе на гостину, та здебільшого вони збиралися всі разом у дяківській школі, де на них чекав скромний частунок. Перед трапезою переважно співали тропар празника, часто і «Апостола от конєць землі». А по завершенні перекуски починали співати, і головно за Ірмолоями. Розпочинали спів догматика першого гласу «Всемирную славу», не пропустивши жодної довгої ноти. При цьому частина дяків *вторувала*, інші басували, а ще інші вели верхом другого тенора; тож утворювався гарний чотириголосий хор. Потім співали «Плотію уснув», псалом «Блажен муж», подібні стижирам і багато чого іншого. Старші дяки вказували на помилки молодшим, за що ті щиро дякували, одні других «екзаменували» з Уставу, порядку богослужень, вміння співати на подібні мелодії. Під час таких зборів відбувався подібний до сучасних практичний семінар. На Покутті в час Різдва і Великодня дяки гуртами ходили по домах газдів, співаючи різдвяних чи великодніх пісень і вітаючи господарів. На якийсь час скромна сільська оселя ставала Божою святинею і вона очищалася й наповнювалася Божим Духом.

Дяки, як і левіти у старозавітні часи, мали точно визначену плату у формі грошей або натуральними продуктами. Та після 1875 р., коли австрійський уряд відділив школу від церкви, статус дяків почав змінюватися. Вони почали втрачати обов'язковий заробіток за навчання, безплатне проживання, ґрунти і т.ін., що й зумовило потребу їх згуртування та створення Спільки дяків Галичини.

Посада дяка-вчителя в Україні, зокрема в Галичині, була виборною. Його обирали передусім за володіння вокальними даними, знання служб і вчительських навичок. Під час запрошення дяків

ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО ВИКОНАВСТВА

на роботу існував звичай своєрідних іспитів кандидатів, який відбувався перед усією громадою містечка чи села. Іноді цей іспит мав гумористичне забарвлення. Громада збиралася на цвинтарі біля дзвіниці, а кандидати на дяка піднімалися на дзвіницю і звідти виголошували жартівливі небилиці з апокрифічним відтінком (на зразок співомовок С.Руданського). Перемагав той, хто виступив найдо тепніше і мав гарний голос та слух [20]. Характер такого іспиту зафіксований у багатьох гумористичних віршах, зокрема:

– Ой ти, дячок учоний,
На всі школи вибраний,
Скажи мені, дячку,
Що єсть тринадцять?
– Єсть тринадцять – півень запів,
Лихий землю пролетів,
Єсть дванадцять апостолів,
Одинадцять учеників,
десять божих приказаний... [8].

Міська чи сільська громада для навчання своїх дітей часто запрошувала на вчительські посади так званих *мандрованих дяків*. Це були переважно студенти-бурсаки, вихованці академій, колегій чи семінарій, які з метою заробітку на навчання мандрували літніми місяцями по містах і селах у пошуках дяківсько-вчительських посад. Збереглося багато імен таких мандрівних дяків, і серед них чи ненайвідомішим був Григорій Сковорода. Яскравими особистостями були також Ілля Турчиновський, Василь Григорович-Барський, Микола Модзалевський та ін. Вони дякували й учителювали, співали у церковних хорах і регентували, складали і декламували вірші, малювали ікони, ходили з вертепом [18].

Мандрівними дяками ставали здебільшого бідніші студенти, які не мали змоги продовжувати навчання, а отриманих початкових знань було достатньо для дяківської справи і церковного співу.

Вони мешкали при школах і опікувалися шкільним майном. Климентій Зіновійв, чернець, поет і автор знаменитих «Приповістей посполитих», будучи у постійних мандрах наприкінці XVII ст., цікаво описав життя і побут дяків, які під своїм проводом мали сільські школи [14].

З часом практика мандрівних дяків почала підупадати, особливо на підросійській Україні після перепису населення в 1782 р., бо кожний житель з цього часу був міцно прикріплений до свого місця постійного проживання, і мандрування опинилося поза законом.

Збереглися яскраві життєписи таких мандрівних дяків, зокрема Іллі Турчиновського, який залишив свою автобіографію [13], дяка з Седнева [12]. До речі, перший народився в м.Гадячі у міщанській родині. У дев'ять років покинув рідну домівку і почав мандрувати різними містечками і селами аж до 1726 р., навчаючи дітей читати і церковного співу.

Цікавим є життєпис одного з таких пізніх *мандрованих дяків* у Галичині на Сянїччині, що його опублікував Іван Филипчак [26]. До 1860 р. у с.Лішні біля Сяноку не було школи і жодної письменної людини. Якось до місцевої корчми завітав якийсь *зайда* у скромному одязі і після розмови з селянами погодився залишитися у селі «за професора». За це громада згодилася давати йому їду та плату 40 ринських річно на придбання одягу (це, між іншим, була плата, що в чотири рази перевищувала середній річний заробіток селянина). Навчання відбувалося у звичайній сільській хаті, до того ж *курний* (тобто без димаря). До навчання приступило 20 хлопців і декілька дівчат. Воно проводилося українською мовою і тривало цілий день, з невеликою перервою на обід. Якщо були бажачі, то – польською та німецькою. Батьки швидко придбали відповідні книжки. Дяк у скорому часі здобув собі повагу серед селян, яким дозволяв бути присутніми на уроках у будь-який час. Його метод навчання був дуже простий і зрозумілий усім. Постійно читав їм Святе Письмо. Особливим у його педагогіці було й те, що він також начав дітей співати, переважно набожних пісень.

Цього дяка знали лише за ім'ям Каспер. Довгими зимовими вечорами, після вечері, він часто заходив до корчми і вів з селянами тривалі бесіди. Також розповідав селянам про різні чудеса та події у світі, що стало для селян немовби своєрідною школою. З того часу у цьому бескидськ...

селяни відчули потребу в освіті та знаннях і постійно утримували на відповідному рівні школу.

Чимало дяків були талановитими піснетворцями і складали вірші духовного і світського змісту, часто супроводжуючи спів грою на якомусь музичному інструменті (кобза чи бандура, ліра або скрипка). Дяки вміли й малювати: розписували церкви, малювали ікони, прикрашали ними ж створені рукописні книги.

Але в цілому дяківське навчання не було на високому рівні. Адже рівень і зміст навчання часто залежали від самого дякоучителя, його освіченості та вмінням навчати інших. Немалу роль у справі навчання відігравав також і достаток дяка, загальне ставлення його до освіти і знань, громади. Добре забезпечені матеріально дяки мали змогу більше уваги присвятити навчанню, займатися самоосвітою.

На Наддніпрянській Україні ситуація з дяківською освітою ускладнювалася шовіністичною політикою російського царату. Павло Грабовський з цього приводу писав: «Церковно-приходська школа цілком далека від цілей справді просвітніх, а навпаки, заступає безпросвітну темноту та неучтво» [7]. Дуже убогою була приходська школа також на Волині у XIX ст. (в цей час вона була підпорядкована Російській імперії). Леся Українка описала одну з таких шкіл: «Як тільки я перейшла сіни, ще мокрі після вчорашньої зливи, і одчинила двері в шкільну кімнатку, на мене вдарило холодною вогкістю, мов з льоху. Шкільна кімната була немашена, з нерівною долівкою, така ж сама полупана, тільки жіба ще гірша, як і хата учительки, посеред неї ряди шкільних лавок, в кутку чорніла дошка з слідами крейди, в кінці хати стіл, за ним спілець», а «завдання [вчителя] полягало в тому, щоб навчити писати без великих помилок, трохи лічби, а ще той спів чимало часу займає» [16]. Тому нерідкими були випадки негативного ставлення до освіти батьків і громади, як це змалював Михайло Коцюбинський у повісті «Ціпов'яз» [15].

Незважаючи на ці труднощі, соціальні та матеріальні проблеми, шовіністичну політику імперських урядів, дяк протягом останніх століть виконував найважливішу освітню функцію серед найширших верств народу. Саме дяки були основними учителями музичної грамоти і співу, творцями і носіями як фольклорних, так і релігійних пісень. Врешті дяки займали поважну роль у церковних богослужіннях, і насамперед як носії музичного компоненту церковних відправ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акты, относящиеся к истории Южно-Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссией (надалі АЮЗР). – Санкт-Петербург, 1865. – Т. 2. – С. 181-189.
2. АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI – С. 546.
3. Важанський П. Бувальщина перед 50 літами // *Дяківський глас*. – 1898. – Ч. 2. – С. 22-24.
4. Важанський П. О дяках // *Дзупастир* (Львів). – 1892. – Ч. 5. – С. 105-110.
5. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології. – Мюнхен, 1
6. Гординський Я. Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові. – Вип. 1. – Жовква, 1927.
7. Грабовський П. Дещо про освіту України // *Твори у трьох томах*. – Київ, 1960. – Т. 3. – С. 118-119.
8. Грицай М.С. Давня українська поезія. – Київ 1972.
9. Дециця М. Малий український церковно-історичний словник. – Львів, 1994.
10. Дикий-Диченко Г. Дяки і спів церковний колись а тепер. – Львів, 1926.
11. Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – Київ, 1983.
12. Ісаєвич Я. Джерела з історії української культури доби феодалізму. – Київ, 1972.
13. Киевская старина – 1885. – № 2. – С. 318-322.
14. Климентій Зиновій. Вірші посполиті. – Київ, 1972.
15. Коцюбинський М. Твори у двох томах. – Київ, 1968. – Т.1.
16. Леся Українка. Волинські образки // *Зібрання творів у 12 томах*. – Київ, 1976. – Т. 7. – С. 126-132.
17. Лотоцький О. Автокефалії. – Варшава, 1938. – Т. 2.
18. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки. – Київ. 1999.

ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО ВИКОНАВСТВА

19. О чині четця і співця церковного // *Дяківський глас*. – 1895. – Ч 1. – С. 7-8
20. Петрушевич А. О способі ізбрания і поставленія в дьяконскій і священническій чин із мірских лицъ в XVI столетіи в южной Руси // *Богосовскій Вістник* – Львів, 1900. – Ч. 2. С. 81-88.
21. Предание и песня об экзамене дьяка в старинной Малороссии // *Киевская старина*. – 1892. – № 6. – С. 456.
22. Пуряева Н. Словник церковно-обрядової термінології. – Львів: В-во «Свічадо», 2001.
23. Сірополко. С. Історія освіти в Україні. – Київ: Наукова думка, 2001.
24. *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* – Київ 1994.
25. Федорів М. Українські богослужбові співи з історичного й теоретичного огляду. – Філадельфія, Видання оо. Василіян, 1992; передрук: Івано-Франківськ, 2000 (?).
26. Филипчак І. З історії села Лішні Саницького повіту // *Записки НТШ*. – 1928. – Т. 149.
27. Франко І. Кінцеві записи в староруських рукописах // *Іван Франко. Зібрання творів у 50 томах*. – Київ, 1982. – Т. 37. – С. 166-170.
28. Юрковський М. Староукраїнська сакральна термінологія // *Варшавські українознавчі записки*. – Варшава 1989. – Зош. 1. – С. 74-75.

Soriana Valihnovska

A DEACON AND A DEACON-THEACHER IN THE CONTEXT OF MUSICFLLEDUCATION DEVELOPMENT

Deacon have been essential educational leaders for centuries. They developed writing or reading skills. They were a linking part between folk and priesthood. In Ukraine deacons were mainly commons by birth.

Keywords: a deacon, singing, pedagogue, a church, old musik, culture, priesthood, J.Bach.

Леся Романюк

МУЗИЧНО-ХОРОВЕ ТОВАРИСТВО «СТАНІСЛАВІВСЬКИЙ БОЯН»: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ (ДО ЦО РІЧНИЦІ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ)

Стаття присвячена дослідженню історії музично-хорового товариства «Станіславівський Боян», характеристикі основних етапів його становлення і розвитку, розгляду провідних напрямків діяльності відповідно до існуючих тенденцій музичної культури Галичини кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: музично-хорове товариство, аматорське виконавство, музична освіта, видавництво.

Друга половина XIX – початок XX ст. – визначний історичний період у формуванні і розвої української національної культури, літератури, освіти, науки і музичного життя на теренах Галичини. Значний поступ музичної культури того часу зумовлений виникненням у різних місцевостях краю численних українських музичних товариств, творчих об'єднань та навчальних закладів, поява яких спонукала до активізації концертного життя, зростання рівня виконавства, формування досить потужної композиторської та музикологічної плеяди. Визначною рисою цього руху було також те, що він особливо яскраво проявився у створенні багатьох хорових колективів, переважна більшість яких існувала при музичних або громадсько-просвітницьких товариствах. Хоровий спів, що здавна був притаманний українському народу, набуває у Галичині кінця XIX ст. великого розмаху і отримує характер масового аматорського виконавства.

До творчих об'єднань, які з'явилися в означений період належить співацьке товариство «Боян», що було засноване у Львові в 1891 р. З часом філії товариства були відкриті у багатьох містах